

SELÁF LEVENTE

EGY EXEMPLUM VÁLTOZATAI

A magyar királyfi mint Mária jegyese és aquileiai pátriárka

A magyar szentek kultuszának kevés nyomát találjuk a középkori Nyugat-Európa vallásos irodalmában. Az élete nagyobb részét Tübingiában töltő Árpád-házi Szent Erzsébet kivéve életrajzaik ritkán kerültek be a fontos legendáriumokba. Vannak viszont olyan exemplumok és más hagiográfiai források, melyek Magyarországot jelölik meg cselekményük színtereként, vagy legalábbis szereplők magyar származásúak. Ezek főszereplőit nem vagy csak nehezen tudjuk azonosítani történelmi személyekkel, mentalitástörténeti szempontból mégis érdekesek, és segítik a Magyarországról a középkori Európában kialakult kép megismerését.

Az egyik ilyen közismert történet a Szeplőtelen Fogantatás ünnepének eredetét egy magyar király meg nem nevezett rokonához, legtöbbször a testvéréhez kapcsolja. Mária szeplőtelen fogantatásának kultuszáról a legkorábbi adataink a 11. századból valók. Először Angliában terjedt el, de a normann hódítás egy időre eltüntette az ünnepek köréből. Feltehetően a Hódító Vilmos által kinevezett Lanfranc canterburyi érsek tiltotta meg a megünneplését 1076-ban, de már 1120 körül újra felbukkant, több helyi kultuszban hivatalosan is elfogadták, és a 12. század során került át a kontinensre. Elterjedésében fontos szerepet játszott két egyházi központ, Lyon és Canterbury kapcsolata. A következő két évszázad teológiai vitáinak középpontjában állt a kérdés, vajon Mária hogyan nem részes az eredendő bűnben.¹ Így lett kiemelt jelentősége az ünnep nem túl távoli eredetének és a különféle eredetmagyarázatoknak.

A minket érdeklő történet több változatban létezik, de a főbb elemek mindegyikben megtalálhatóak. Többé-kevésbé megegyeznek abban, hogy a Károly nevű francia király idejében uralkodó magyar király testvére olyannyira tisztelte Máriát, hogy szüzességi fogadalmat tett neki. Később rábeszéltek, hogy nősüljön meg. De Mária még az esküvő előtt megjelent az ifjúnak, amikor ő éppen a Szent Szűz officiumát énekelte, pontosan az *O quam pulchra es et quam decora* kezdetű antiphonát, amit az esküvő miatt majdnem elmulasztott, és ráébresztette, hogy ha őt tartja a legszebb nőnek a világon, akkor nem szabad mást hitvesül választania. Az ifjú a csodás jelenés hatására úgy döntött, inkább

¹ A Szeplőtelen Fogantatás körüli teológiai vitákról lásd legrészletesebben Jean-François BONNEFOY, *Le vén. Jean Duns Scot docteur de l'Immaculée-Conception : Son milieu – sa doctrine – son influence*, Róma, Herder, 1960.

szerzetes lesz. Aquileia közelében telepedett le, és ott ájtatos életével olyan tiszteletet vívott ki magának, hogy idővel megválasztották a város pátriárkájának. Ezután a Mária iránti szeretettől vezérelve (más változatokban az Istenanya parancsára) bevezette a városban a Szeplőtelen Fogantatás ünnepét.

Az exemplum eredeti forrása valószínűleg a 13–14. századtól Szent Anzelmnek tulajdonított *Sermo de conceptione* (vagy másutt *Epistola Beati Anselmi de veneranda conceptione*).² Innen terjedt el, és különböző csatornákon keresztül bekerült a középkor összes fontos exemplumgyűjteményébe. Szent Anzelmnek (1033–1109) más, Mária fogantatásának kérdését tárgyaló szövegeket is tulajdonítottak, például a *Tractatus de conceptione beatae Virginis*.³ Egyik attribúció sem hiteles; az utóbbit a kutatás a 20. században Eadmerhez,⁴ illetve az ifjabb Anzelmhez⁵ (a canterburyi érsek unokaöccséhez) kapcsolta, és hosszú ideje nyilvánvaló, hogy a *Sermo de conceptione* sem lehet Szent Anzelm műve. Már Gabriel Bergeron cáfolja a szövegek attribúcióját Anzelm műveinek 1675-ös párizsi összkiadásában.⁶ A *Sermo de conceptione*t mint pusztá fikciót és hamisítványt emlegeti. A szöveget közölte ugyan a kétes hitelű darabok között, de az Anzelm műveiből készült későbbi kritikai kiadások elfogadták nyilvánvalóan helyes ítéletét, és keveset foglalkoztak a legendával.⁷

A mű Szent Anzelm fiktív körlevele az angol püspökökhöz, melyben az ünnep bevezetése mellett érvel. Tulajdonképpen három exemplumból áll, melyek az ünnep eredetét írják le három eltérő történettel. Az első Angliához és a normann hódításhoz kötődik; eszerint az ünnepet Angliában a normann invázió után Hódító Vilmos Dániába küldött követé, Helsin vezette be, miután Mária kimentette őt a tengeren egy viharból. A második az ájtatos magyar királyfinak, a harmadik pedig egy paráználkodó, majd jó útra tért francia kanonoknak tulajdonítja az érdemet. Mindhárom történetben közös, hogy Mária megjelenik a kiválasztott férfiúnak, és a hiteles történeti nevek, Hódító Vilmosé, a fran-

² Gerberon kiadása nyomán használják a *Sermo de conceptione* címet. A sok hasonló címen emlegetett teológiai iratot a félreértések elkerülése végett az incipitjükkal azonosítom. A szöveg a következő módon kezdődik a *Patrologia Latina* Gerberon-féle kiadásában: „Conceptio venerandae Dei genitricis...”, és az attribúciót tartalmazó bevezetés után így folytatódik: „Tempore namque illo, quo divinae placuit pietati Anglorum gentem de malis suis corrigere...”, PL, CLIX, 319. A főrész a *Legenda aurea* Th. Graesse-féle kiadásában ugyanígy kezdődik, lásd JACOBUS A VORAGINE, *Legenda aurea vulgo Historia Lombardica dicta*, ed. Th. GRAESSE, Wratislaviae, 1890 (repr. Wagener, 2003), 869. Ez a kiadás még tartalmazza a csodát, amit a későbbi kiadók, minthogy a szöveg nem Jacobus de Voraginenál fordul elő először ebben a formában, kétes hitele miatt elhagytak.

³ Inc.: Principium quo salus mundo processit mihi considerare...

⁴ *Eadmeri Monachi Cantuariensis Tractatus de Conceptione Sanctae Mariae*, ed. Herbert THURSTON, Th. SLATER, Freiburg am Breisgau, 1904, IX–XIX. Lásd erről Marielle LAMY, *L’Immaculée Conception : Étapes et enjeux d’une controverse au Moyen Age (XIIe–XVe siècles)*, Paris, Institut d’Études Augustiniennes, 2000. Az attribúciót Lamy is elfogadja.

⁵ Így Albert MUSSAFIA, *Studien zu den mittelalterlichen Marienlegenden*, Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien (phil.-hist. Kl.), 119,9; 123,8; 139,8 (1887–1891).

⁶ Migne ezt a szöveget közölte újra a *Patrologia Latina*-ban, CLIX, 319–324.

⁷ F. S. Schmitt (OSB) Szent Anzelm műveinek összkiadásába szintén ezért nem vette fel sem a *Sermót*, sem a *Tractatust*, lásd *S. Anselmi cantuariensis archiepiscopi opera omnia*, I, ed. Franciscus Salesius SCHMITT, Stuttgart, 1984², 29.

cia Károly királyé (a homályos megfogalmazás minden bizonnyal Nagy Károlyra utal, de egyik általam ismert változat sem pontosít), és legfőképp Szent Anzelmé mind az ünnep tekintélyét és ősiségét hivatottak alátámasztani.

A szöveg legkomolyabb forrástörténeti vizsgálatát Marielle Lamynak köszönhetjük, aki megpróbálta a *Sermo* korai változatait fellelteni.⁸ Kutatásai szerint a 14. század első felében tett szert kivételes népszerűsége, valószínűleg ekkor kapcsolták Szent Anzelméhez. Az 1328-as londoni zsinaton a *Sermo de conceptione* tekintélye már komoly érv az ünnep hivatalos bevezetése mellett. A három történet közül az első, Helsiné futotta be a legnagyobb karriert, több helyütt bekerült a Szeplőtelen Fogantatás liturgiájába is. Feltehetően Helsin csodája és az ünnep anglo-normann eredetének teóriája önállóan is létezett levélformába öntve, és csak később csatolták hozzá a másik két történetet, amelyek akár az attribúcióval egyidősek is lehetnek. Herbert Thurston és Thomas Slater mindenestre azonosították a szöveg több olyan korai változatát angolszász kódexekben, melyekben csak Helsinről van szó. A legkorábbi ezek közül a British Library Cotton, Vitellius A. XVII jelzetű, 12. századi kéziratában szerepel Osbertus de Clara művei között.⁹ Egy másik, valamivel rövidebb verzió a kiadók szerint az ifjabb Anzelm műve lehet, ennek számos kézirata ismert.¹⁰ A Helsinhez kötődő eredetmonda tehát minden valószínűség szerint jóval korábbi, mint a másik kettő. R. W. Southern szerint Szűz Mária csodáinak egyik korai gyűjteményét az ifjabb Anzelm készítette, és ebben már szerepelt Helsin története. Egyébként feltehetően ez is koholt történet, amennyiben az angolszász eredettel bíró ünnep megalapítását épp egy normann klerikusnak tulajdonítja; feltehetően ez segített az új uralkodó osztállyal elfogadtatni a Szeplőtelen Fogantatás komoly hagyományokra visszatekintő angolszász kultuszát.¹¹

Marielle Lamy azonosítja a másik két történetet is Mária csodáinak közkeletűen HM rövidítéssel emlegetett (Szent Hildefonz csodájával kezdődő és Szent Murieléval végződő) gyűjteményében.¹² A Szajnába fulladó dorbézoló kanonok az eredeti változatban sekrestyés (és eredetileg a fulladás színhelye nincs megnevezve), míg a magyar királyfi előképe egy ifjú pisai klerikus lenne, akit szülei, nem lévén más örökösük, megpróbálnak házasságra kényszeríteni. Egyértelműen egy vándormotívumról van szó, melynek lényege „az ifjú eljegyzése Szűz Máriával”, ehhez társul két konkrét elem, a magyar királyfi és a Szeplőtelen Fogantatás eredete a *Sermo de conceptione*-ben. A motívumot magát megtaláljuk szinte az összes középkori mirákulum- és exemplumgyűjteményben, így – nem a magyar királyfit szerepeltetve – Bölcs Alfonz egyik *cantigájában* vagy

⁸ Lásd a 4. jegyzetben.

⁹ THURSTON–SLATER, *i. m.*, 88, inc.: „Tempore illo quo divinae placuit pietati anglorum gentem de malis suis corrigere...”

¹⁰ *Uo.*, 93, inc.: „Tempore quo normanni angliam invaserunt erat quidam abbas elsinus...” A kritikai kiadás alapjául a British Library 12. századi Cleopatra C. X jelzetű kézirata szolgált.

¹¹ Az első angliai naptárak, amelyekben december 8-a mint a Szeplőtelen Fogantatás ünnepnapja szerepel, 1050 előtt készültek.

¹² Tegyük hozzá, természetesen nem elsőként fedezi fel a narratív magok, vándormotívumok azonosságát a *Sermo de conceptione* történetei és más Mária-csodák között. Már a pozitivisták történetírás vagy később a strukturalista irodalomtudomány is felfigyelt az azonosságokra.

Gautier de Coincy *Miracles de Nostre Dame*-jában is. Albert Poncelet repertóriumában négy legendát sorol fel, melyek a történetet a magyar királyfihoz kötik; a kutatás leggyakrabban az ő indexével a Po1713-as¹³ vagy a Po964-es jelzettel hivatkozik az ifjú történetére.¹⁴

A *Sermo de conceptione* Gerberon által közölt szövegén is látszik, hogy Helsin története különállóan is létezett. Egy rövid tárgymegjelölés után, miszerint az Istenanya szepülötelen fogantatásáról és az ehhez kapcsolódó, Angliában és Franciaországban megtörtént csodákról akar beszélni, Helsin története következik, ami tulajdonképp a Thurston és Slater által kiadott, Osbert of Clara szövegei között talált levél egy változata, annak rövidített záróformulájával együtt.¹⁵ A magyar királyfi és a francia klerikus történetei teljesen külön állnak mint alternatív eredetmagyarázatok.¹⁶ A *Sermo de conceptione* történelmi hivatkozásai vegyes képet mutatnak. Helsin története eléggé egységes, a francia kanonoké viszont semmilyen kronológiai adatot nem tartalmaz. Ha pusztán a magyar királyfi exemplumát nézzük, annak adatai teljesen légből kapottnak tűnnek. Nagyon valószínű, hogy a francia Károly király, akinek idejében a csoda állítólag megtörtént, Nagy Károly, hiszen a 13. századra az ófrancia hősi epika szükségtelenné tette a további pontosítást, ha róla volt szó. Ezzel az utalással a compilátor Helsin korszakához képest több mint 200 évvel öregbíti az ünnepet, de nem gondol arra, hogy a 800-as években a magyar királyság még nem létezett. Egyébként különös, hogy egy ilyen compiláció, mely nem dönti el az ünnep eredetének kérdését, csupán három lehetséges magyarázatot ad rá, ilyen sokáig komoly tekintélynek örvendett, és állandó hivatkozási alap volt a teológusoknak a 15. század végéig. Mintha a szöveg polémiát gerjesztene a nyitott lehetőséggel, de éppen azáltal erősítené meg az ünnep megkérdőjelezhetetlen szentségét, hogy az eredetéről nyit vitát, és három különböző keresztény országot megjelölve próbálja elfogadtatni egyetemes érvényét.

Mint mondtuk, az exemplum bekerült a legnépszerűbb legendáriumokba is. Érdemes ezeket végigtekinteni, megjelölve az apró eltéréseket, ami talán segíthet a legenda eredetének tisztázásában.

¹³ Ez a szám a *Legenda aurea* supplementumába bekerült változat incipitjét jelöli, míg a Po1016 Juan Gil de Zamora (megh. 1318), a Po964 Jean Gobi műve, a *Scala coeli* egyik exempluma, a Po1691 pedig a Caesarius von Heisterbach gyűjteményébe bekerült (szintén nem hiteles, késő 13. századi) változata. Albert PONCELET, *Index miraculorum B. V. Mariae quae saec. VI–XV latine conscripta sunt*, *Analecta Bollandiana*, 21(1902), 242–360.

¹⁴ Természetesen Poncelet repertóriumában nem a kutatás legfrissebb állását tükrözi. A *Cornell Mariale* néven emlegetett (Cornell MS B. 14) vagy a ripolli gyűjteményben (Rivipullensis 193) szintén megtalálható a magyar királyfi exempluma, a többi előfordulásról lásd a továbbiakat.

¹⁵ „Et nos ergo, fratres dilectissimi, si portum salutis volumus apprehendere, Dei genitricis Conceptionem dignis obsequiis et officiis celebrabimus, ut ab ejus filio digna mercede remuneremur.” Szent Anzelmnek angliai kódexek ebben a rövidebb változatában is tulajdonították a levelet, lásd THURSTON–SLATER, *i. m.*, 88.

¹⁶ A három példázatot egy nyilvánvalóan hamisított, Szent Anzelm szerzőségét és a szöveg egységét alámasztani hivatott mondat követi: „Et nos, fratres charissimi, nostra archiepiscopali auctoritate corroboramus atque... quia B. Marie Virginis conceptionem celebret annuatim.” Egy rövidebb teológiai okfejtés zárja a levelet.

A későközépkortól időrendben visszafelé haladva egy magyar nyelvű változatát megtaláljuk a 16. századi Kazinczy-kódexben (25–27. lap),¹⁷ ahová Temesvári Pelbárt *Stellarium*ából (1498) került. A Kazinczy-kódex „Zent Anselmus” doktorra hivatkozva közli a példázatot, amelyből látható, „milyen jó Szűz Máriának szolgálni”. Itt a francia Károly király idejében, sőt az ő udvarában él egy ifjú, a magyar király atyjafia, aki ájtatosan imádkozik Máriához. Súlyos betegsége idején felajánlja neki, hogy gyógyulása esetén szűz marad. Meggyógyul, és nemsokára, amikor a magyar király utód nélkül meghal, a főurak hazaviszik Franciaországból az ifjút, és hitvest is választanak neki. Ezután történik meg a csoda, és mint a többi változatban, az ifjú elbujdosása és remetesége, majd aquileiai karrierje. A *Stellarium*ban ugyanezt a változatot találjuk (liber XII, pars III, capitulum 6), arra példaként, hogyan becsüli meg a neki kedves személyeket Mária („quo beata Maria suos dilectos honorat”).¹⁸

A *Stellarium*ban ez a negyedik példázat Mária hálájára, közvetlenül Helsin történetét követi. Pelbárt Helsin történeténél forrásként a *Liber miraculorum beatae Virginis*re hivatkozik, jelezve, hogy oda a történet Anselmtől került, illetve a *Scala coelire*, Jean Gobi exemplumgyűjteményére. A magyar királyfi csodájánál újfent Anselmre hivatkozik („et recitat idem Anselmus etiam in epistola ad coanglicos episcopos”).

A 14. század első felében készült *Scala coelibe*n a magyar királyfi története klasszikus exemplumként szerepel.¹⁹ Jean Gobi a *Libellus de miraculis beatae Virginis*ből (Caesarius von Heisterbach gyűjteményét idézi e cím alatt) veszi át a legendát. A magyar király fia itt klerikus, és apja halála után barátai bírják rá, hogy foglalja el a trónt, hitvest is ők szereznek neki. A *Quam pulchra est amica mea* kezdetű antiphonát énekli a templomban, egyébként a történet megegyezik a korábban ismertetett változatokkal. Pátriárkává választása után a volt királyfi itt is bevezeti a Szeplőtelen Fogantatás ünnepét.

Egy korai, 1331 előtti itáliai népnyelvű legendáriumban is megjelenik a magyar ifjú példázata. A *Libro dei cinquanta miracoli della Vergine* negyvenedik darabja ez, mint *Maria illuminatrix* egyik csodája. Itt a kompilátor próbálja racionalizálni a történetet, és részben kibővíti. A magyar királynak, Henriknek vagy esetleg Imrének (Enrigo az olasz változatban) két fia van, akik közül az egyik halála után utóda lesz, a másik klerikus. Ez utóbbi betegsége és csodás gyógyulása után teljes szüzességet ígér Máriának. Testvére halála után őt teszik meg uralkodónak a királyság lakói (*citadini* – a szöveg velencei), és hamarosan meg akar nősülni. Már a püspök áldását várják, amikor eszébe jut az elmulasztott imádság Máriához, és ezután kerül sor a jelenésre. Mária azt követeli az ifjútól, hogy mondjon le a feleségéről, és tartsa meg az ő ünnepét („sabadi”, vagyis mondja el rendszeresen a szombati Mária-zsolozsmát).²⁰ Az ifjú elbujdosik, és hét év remeteség után lesz Aquileia pátriárkája. Érdekes, hogy egy itáliai exemplumgyűjteményben a

¹⁷ A kódexnek ezt a részét 1526-ban másolták, lásd *Kazinczy-kódex 1526–1541*, kiad. KOVÁCS Zsuzsa, Bp., 2003 (Régi Magyar Kódexek, 28).

¹⁸ Temesvári Pelbártnál nincs szó arról, hogy a francia udvarban élt volna a magyar királyfi.

¹⁹ *La Scala coeli de Jean Gobi*, éd. Marie-Anne POLO DE BEAULIEU, Paris, Éditions CNRS, 1991, 444, 696.

²⁰ Itt köszönöm meg Madas Edit segítségét, aki sok egyéb mellett tisztázta számomra a „sabadi” szó jelentését ebben a kontextusban.

legendát nem a pisai klerikushoz kötik, hanem a magyar király fiához. Ellenben ugyan-
ebben a kompilációban szerepel egy másik közismert legenda, a „csonkakezü lányé”, aki
a francia változatokban a magyar király lánya, itt viszont a francia császáré (valamikor a
Karoling-dinasztia idején).²¹

A *Legenda aurea*ba, Jacobus de Voragine híres legendáriumába, a *Sermo de concep-
tione* teljes terjedelmében bekerült, rövid bevezetéssel és a végén teológiai magyarázat-
tal.²² Canterbury Szent Anzelm írását idézetként hivatkozza, a nagy teológus tekintélyé-
vel támasztva alá az ünnep jelentőségét. Nem tudni, pontosan mikortól része a gyűjte-
ménynek a szöveg. A *Legenda aurea* 1252 után keletkezett, a legkorábbi datált kézírata
1265-ből származik, és biztos, hogy a Szeplőtelen Fogantatás ünnepe nem szerepelt
Jacobus de Voragine eredeti gyűjteményében és korai kézírataiban nem találjuk meg.
A *Legenda aurea* eredetileg csupán egy *summa de sanctis* volt, szentek életrajzgyűjte-
ménye, de korán kibővült egy *summa de festissis*szel, az egyházi év egyéb ünnepeit tárgya-
ló résszel, itt kapott helyet a Szeplőtelen Fogantatás is. Ugyan tudjuk, hogy maga Ja-
cobus is többször átdolgozta művét, az 1260-as évek első redakciója után még legalább
kétszer, és egészen az 1290-es évekig dolgozott rajta, és a szöveg különböző stációi
műhelyéből kikerülve hamar elterjedtek és egymás konkurenseivé is váltak, ám a legfris-
sebb kritikai kiadás sem véli úgy, hogy a *Sermo de conceptione* betoldása a szerző ötlete
lett volna.²³ Sokkal valószínűbb, hogy halálát követően egészítették ki vele először a
könyv néhány kéziratát. Az ünnepek természetesen egyházközségeként változtak, és ezt
tükrözik a kéziratok is. A *Legenda aurea* későbbi, 15. századi kézírataiban nagyon gya-
kori lett a *Sermo de conceptione* szerepeltetése a Szeplőtelen Fogantatás ünnepének
kommentárjaként, és például William Caxton 1483-as angol nyelvű fordításában is sze-
repel.

Minthogy a *Legenda aurea* az egyik legnépszerűbb, legtöbbet másolt középkori mű,
szövegahagyományának rekonstruálása végtelenül nehéz feladat. A Barbara Fleith által
számba vett több mint ezer középkori *Legenda aurea*-kódex közül összesen 96-ban for-
dul elő a Szeplőtelen Fogantatás ünnepe, ami nagyon nagy szám, ez az egyik leggyako-
ribb nem hiteles szöveg a kódexekben. A Szeplőtelen Fogantatás ünnepét tartalmazó
*Legenda aurea*ék jórészt a 14–15. századra datálhatók, de akad néhány korábbi, feltehető-

²¹ *Il libro dei cinquanta miracoli della Vergine*, kiad. Ezio LEVI, Bologna, Romagnoli–Dall’Acqua, 1917, 69–70. Ez a legkorábbi, de nem az egyetlen olasz mirákulumgyűjtemény, mely tartalmazza a magyar királyfi exemplumát. Ezio Levi megtalálta a római Biblioteca Casanatense Cod. Casan. 281. jelzetű, 14–15. századi kódexében is, lásd *uo.*, LXXII. A legendát megelőző rubrika: „Como la virgine Maria liberòe da una grande infirmitade il figliolo de re d’Ungaria et poi il trasse del[le] noçe et poi alquanto tempo il fece Patriarca d’Aquilegia”. Ezen kívül, mint azt Falvai Dávidtól megtudtam, a történet egy nagyon hasonló változata egy harmadik itáliai népnyelvű mirákulumgyűjteményben is megtalálható, amelynek összeállítója Duccio di Gana da Pisa volt. Ennek két kéziratát a Vatikáni Könyvtárban (Cod. Barb. Lat. 4032) illetve Firenzében (BN di Firenze, Magliabecchiano XXXVIII, 70) őrzik.

²² Lásd a 2. jegyzetet.

²³ IACOPO DA VARAZZE, *Legenda aurea*, ed. crit. Giovanni Paolo MAGGIONI, Firenze, Sismel–Edizioni del Galluzzo, 1998, XIII.

en 13. század végi is.²⁴ Viszont azt, hogy milyen szövegeket találunk a korai kódexekben az ünnep kapcsán, nem tudhatjuk igazán. A probléma bonyolultságát jelzi, hogy az általam kézbe vett 14. századi frankfurti kódexben a Szeplőtelen Fogantatás címszava alatt csak Helsin története szerepel, a másik két anekdota viszont nem, és hiányzik a Szent Anzelmre való hivatkozás is! Ugyanígy lehet, hogy ha a *Legenda aurea* korai kódexei tartalmazznak is az ünnepre vonatkozó szöveget, az nem egyezik meg a kései változatokba bekerült *Sermo de conceptione*-ével. Így nem elég ismerni a Szeplőtelen Fogantatás legendáját tartalmazó kódexek listáját a magyar királyfi történetének datálása szempontjából, ami pedig számunkra a legérdekesebb volna.²⁵ Nyilvánvalóan a szöveg *ante quem* datálása ezen korai kódexek pontos szövegváltozatainak elemzése által lenne lehetséges, erre viszont a jelen cikk nem vállalkozhat. Minthogy az anekdota 13. század előtti forrásáról nem tudunk, valószínű, hogy a *Sermo de conceptione* népszerűségét részben a *Legenda aurea* kiegészítéseként szerezte, de nem e kompiláció számára készült. Még akkor sem, ha van, ami ezt sugallja. Figyelemre méltó, hogy a *Legenda aurea* számos ősnymotatványában a Szeplőtelen Fogantatás ünnepe az appendixben szerepel, több alkalommal Nagy Károly legendája után.²⁶ Azt, hogy a magyar királyfi csodáját egyszerűen „a francia Károly király” idejére datálja ez a változat, érthetővé tenné, ha a két szövegnek közelebbi kapcsolata lenne egymáshoz, esetleg eredetileg is egymást követték volna. Azonban a korai adatok ezt a feltevést nem támasztják alá: a *Legenda aurea* tizenkét olyan Barbara Fleith által ismertetett kódexe közül, melyek mindkét szöveget tartalmazzák, csupán kettőben (Hamburg, Theol. 1124²⁷ és Párizs BNF, lat. 5404²⁸) szerepelnek egymás után a szövegek, de még ezek közül is az egyikben (a párizsiban) fordított sorrendben.²⁹ Tehát így sem jutunk közelebb a legenda eredeti változatához.

A magyar királyfi csodáját tartalmazó gyűjtemények közül a legkorábbi Caesarius von Heisterbach legendáriuma (*Liber miraculorum Beatae Virginis*). Ez Jean Gobi forrása, és Temesvári Pelbárt szintén erre hivatkozik forrásként a *Scala coeli* mellett (az sem kizárt, hogy csak közvetve, a *Scala coeli* alapján ismerte a *Liber miraculorum*-ot). A mű 1225 és 1227 között keletkezhetett, de sajnos itt sem találunk pontos fogódzót a legenda eredetéhez, datálásához. Ugyanis a kritikai kiadást készítő Alfons Hilka az exemplumot

²⁴ Barbara FLEITH, *Studien zur Überlieferungsgeschichte der lateinischen Legenda aurea*, Bruxelles, Soc. des Bollandistes, 1991 (Subsidia hagiographica, 72).

²⁵ Barbara Fleith szöveghagyományt vizsgáló kutatásai ilyen mélységekben nem tudták feltárni a szövegváltozatokat.

²⁶ Graesse kritikai szándékú kiadásában úgyszintén. De ahogy Maggioni megjegyzi, Graesse szövegkiadása pontosan a *Legenda aurea* vulgarizált, későközépkori, erősen kontaminálódott változatát adja, aminek megvan a saját értéke, de nem hoz minket közel a korai szerzői változatokhoz; IACOPO, XV.

²⁷ 14. századi kézirat.

²⁸ 1431-ből.

²⁹ A legkorábbi, 13. századi ilyen kódex Fleith katalógusa szerint a Prágai Nemzeti Könyvtár gyűjteményében van, Sig. XXIII E 28. jelzet alatt. Ennek és más korai kéziratoknak a tanulmányozása talán segíthetne a legenda legkorábbi változatait is megtalálni, és tisztázni, a *Sermo de conceptione* mikortól szerepel a *Legenda aurea* bővítmenyeként teljes szövegével. A szerző tervezi a Szeplőtelen Fogantatás történetét tartalmazó 96 kódex átfogó, feltáró jellegű vizsgálatát.

azon Mária-csodák közé sorolja, melyek nem Caesarius, hanem a gyűjtemény kései kibővítőinek művei. Így az sem bizonyos, hogy a *Sermo de conceptione* előtről származik a legendának ez a variánsa. Ebben a szövegben, szemben az összes többi változattal, nem a Károly francia király idejében élt magyar király testvéréről van szó, hanem pusztán Károly király testvéréről. Hilka felteszi, hogy ez a redakció torzulás eredménye, és a forrásában a magyar királyfiról lehetett szó. Itt nincs szó trónutódlásról, csupán arról, hogy rokonai tanácsára akar megnősülni az ifjú.

Mint látjuk, a legenda datálása csak hozzávetőlegesen lehetséges. Annyi bizonyos, hogy 1330 előtt léteznie kellett ebben a formában, és nagyon valószínű, hogy már a 13. században megjelent. Nem tudjuk pontosan, hogy csak a *Sermo de conceptione*-ből terjedt-e tovább (én ezt valószínűbbnek tartom), vagy önálló exemplumként létezett először. Állandó elemének tűnik a magyar vonatkozás és az aquileiai patriarchátus, melyet az ifjú elnyer. Kérdés, hogy ezek összekapcsolásának van-e bármilyen történelmi hitele. Aloys Meister, Caesarius von Heisterbach művének korábbi kiadója, aki nem vette észre a szövegromlást, és Károly király testvéréről gondolta, hogy a legenda ihletője lehet, megemlíti egy bizonyos Frigyes, Kopasz Károly törvénytelen fiát, aki először Fulda apátja, majd a 9. század végén vagy a 10. elején aquileiai pátriárka volt.³⁰ Persze ez is pusztán feltételezés, és nem ad választ arra, vajon miért a magyar király testvérehez kapcsolja a források elsőprő többsége az anekdotát, és van-e történelmi előképe a példázat magyar hercegének, illetve a történetnek bármiféle hitelt érdemlő forrása.

Ha a magyar vonatkozást tekintjük fontosabbnak, más lehetséges forrásokat említhetünk. A magyar királyi család szentéletű hercege, Imre és a papi neveltetésben részesülő későbbi Könyves Kálmán életrajzai áttételesen forrásai lehettek az exemplumnak. Bálint Sándor szerint Salamon király remeteségének reminiscenciája a példázat, hiszen ő éppen Aquileia vidékén bujdosott.³¹ De sajnos ezek a hercegek vagy korán elhunytak, vagy királyi rangra emelkedtek, viszont nem lettek aquileiai pátriárkák.

Lehet, hogy valóban valamelyik magyar (minden bizonnyal Árpád-házi) királyi herceg emlékét örökölte meg a példázat, akinek nem igazán volt köze Aquileiához, hiszen a fennmaradt adatok alapján az aquileiai pátriárkák közül egyik sem volt a magyar király öccse.³² De van valószínűbb magyarázat is. Találunk egy olyan pátriárkát, aki távolról ugyan, de rokoni kapcsolatban állt a magyar királlyal. Mégpedig Berthold von Andechs-Merant, vagy másképpen Meráni Bertoldot, aki 1218 és 1251 között, a leghosszabb ideig töltötte be ezt a fontos egyházi és világi tisztséget. Ő Gertrúd királyné testvére, II. András magyar király sógora volt. 1203-ban bambergi préposttá, 1206-ban pedig kalocsai érsekké nevezték ki. Mint Gertrúd kíséretének egyik legbefolyásosabb tagja (a *Bánk bán*

³⁰ Aloys MEISTER, *Die Fragmente der Libri VIII Miraculorum des Caesarius von Heisterbach*, Róma, 1901, 176.

³¹ BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium*, Bp., Szent István Társulat, 1977, 53.

³² Az aquileiai patriarchátus történetéről lásd Heinrich SCHMIEDINGER, *Patriarch und Landesherr: Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer*, Graz-Köln, Böhlau, 1954; *Patriarch im Abendland: Beiträge zur Geschichte des Papstums, Roms und Aquileias im Mittelalter*, Hrsg. Heinz DOPSCH, Heinrich KOLLER, Peter F. KRAMML, Salzburg, Verlag St. Peter, 1986.

Ottójának előképe) 1209-től horvát, dalmát és szlavón bán, 1212-től pedig ő az erdélyi vajda. A Bánk-féle felkelés után kellett elhagynia Magyarországot. A patriarchátus megszerzése, 1218 után a figyelme elsősorban új birtoka megtartása, a pápaság és császárság küzdelmében való részvétel felé fordult. Ő volt az, aki intézkedések sorával próbálta megerősíteni a pátriárkák világi hatalmát, szembeszállva Velence ambícióival, és lehetőség szerint kiterjeszteni az uralmát Isztria és Észak-Itália egyes részeire is. Kapcsolatai nem szakadtak meg teljesen Magyarországgal, például Julianus barát második követségéről neki is hírt adott unokaöccse, IV. Béla, és őt is arra buzdították, hogy birtoka templomaiban imádkozzanak a tatárok okozta veszély elhárulásáért.³³

Lehetséges, hogy az exemplum nem a magyar történelem egy elfeledett epizódjáról, egy a történetírók által elhanyagolt magyar szentről számol be, hanem talán egy német herceg, Meráni Bertold kivételes (valószínűleg teljesen fiktív) ájtatosságáról és annak jutalmáról. Érdeklődésünkre mégis számot tarthat, hiszen a középkorban a Magyarországról kialakult képnek ugyanolyan fontos eleme volt, mint ha egy valóban magyar származású királyfi csodás életéről lett volna szó. Arról nincs tudomásunk, hogy Bertold Mária iránti különleges odaadással vagy józan életvitelével tűnt volna ki, sőt, az sem valószínű, hogy megválasztását ájtatosságának köszönhette; sokkal inkább családja befolyásának. Mindenesetre vitathatatlanul egyik fontos szereplője kora történelmének, majd tíz évet töltött Magyarországon, és az ország legfontosabb méltóságait viselte. S bármilyen negatív kép is maradt fenn róla a magyar történetírásban, lehet, hogy mégis ő az a „magyar herceg”, aki a legenda szerint Máriával eljegyzést kötött.

Az ötlet, hogy Bertold lehet a példázat-béli ifjú előképe, nem újdonság. Már Katona István említi a kalocsai egyházmegye történetében, és a magyar egyháztörténeti irodalomban hosszú ideig tényként hivatkozták a történetet mint egy Bertolddal valóban megtörtént csodát. Később a történeti forráskritika felerősödése kikezdte a források történeti hitelét, így a külföldi szakirodalomban tájékozott Tímár Kálmán a bécsi Mussafiára hivatkozva már a 20. század elején nagy meggyőző erővel bizonyíthatta, hogy a legenda egy vándormotívumra épül, korábbi változataiban a pisai klerikushoz kötődik, és így Bertold koránál majd kétszáz évvel korábbi eredetű.³⁴ Viszont őt csak Szűz Mária megjelenésének történeti valósága és a Szeplőtelen Fogantatás ünnepének tényleges meghonosítása érdekelte, amiknek kötődése Bertold személyéhez valóban nem igazolható. De

³³ Tulajdonképpen Meráni Bertoldon kívül még egy aquileiai pátriárka van, aki szegről-végről rokoni kapcsolatban állt a magyar uralkodókkal. Mégpedig Luxemburgi Miklós, Zsigmond magyar király nagybátyja, IV. Károly német-római császár testvére, aki 1350 és 1358 között viselte a tisztséget, de a kronológia alapján természetesen kizárt, hogy ő legyen az exemplum mintája. Még egy magyarázat elképzelhető lenne. Szent István utóda, Orseolo Péter egyik nagybátyja, Orso az Aquileia melletti Grado pátriárkája volt. Az ő idejében harc dúlt a két patriarchátus között, váltakozó sikerrel. Az elemek nagyfokú torzításával ez is lehetett akár történelmi magva a legendának, de ez jóval kevésbé valószínű, mint Bertold szerepe.

³⁴ TÍMÁR Kálmán, *Bertold kalocsai érsek legendája*, Religio, 68(1909), 290–292. Ugyanígy érvel Holik Barabás László is, aki szintén úgy véli, a legenda ősisége elegendő érv ahhoz, hogy megállapítsuk, Bertold nem lehet történelmi előképe a Szűzzel eljegyzést kötő magyar ifjunak. De ő is összekeveri az üdvtörténetet, a toposzkutatást és a valós történelmi kronológiát, lásd Ladislao F. HOLIK BARABÁS, *Sponsus Marianus Filius Regis Hungariae*, Santa Maria degli Angeli, Tipografia Porziuncola, 1930.

semmiképp sem szólnak érvként az ellen, hogy feltegyük, egy 13. században kompilált, szándékosan hamisított szövegbe hitelesítő motívumként kerülhetett a magyar királyfiból aquileiai pátriárkává lett ájtatos ifjú alakja, amelynek mintája így lehetett akár Bertold is.

Persze a kérdés, hogy volt-e történelmi előképe az exemplumban szereplő magyar királyfinak, nem dönthető el véglegesen. Hiszen az exemplumok belső logikájából következett a helyszínek, nevek, időpontok állandó változása, és jórészt fiktív mivolta. Ha lett is volna egy magyar származású aquileiai pátriárka, a történet akkor is bátran felcserélhető, formálható elemként játszott volna az alakjával. Mégis, esetleg egy további érvet hozhatunk fel amellett, hogy Bertold alakja ihlette a példázat szerzőjét. Ehhez vissza kell térnünk Caesarius von Heisterbachhoz. A *Liber miraculorum* melletti legjelentősebb műve Árpád-házi Szent Erzsébet legendája, amit kevésbé a szentté avatás után készített, 1235 és 1237 között. A mű alapjául szolgált Erzsébet néhány további életrajzának, és a szenttel együtt nagy népszerűsége tette szert. A legenda elején leírja Erzsébet származását, és itt említi a szent nagybátyját is: „Erat autem filia Andree, regis Ungarie, qui nuper mortuus est et talis ac tante filie patrem se fuisse plurimum gaudebat et exultabat. Mater vero eius Gertrudis vocata est, filia nobilissimi ducis Meralensis; cuius fratres uterini exsistere Bertolfus patriarcha Aquileie et Ekebertus episcopus Babenbergensis.”

Lehetséges, hogy az itt talált adatok inkább szándékos, mint véletlen összekeverése folytán öltötte az exemplum az általunk ismert formát. Még egy kiegészítés kínálkozik. Bartolomeo da Trento legendáriumában, a *Liber epilogorum in gesta Sanctorum*ban, ami a *Legenda aurea* egyik előképe volt, szerepel Szent Erzsébet *vitéze* is. Az 1245 körüli első redakcióban Erzsébet származásáról csupán annyit tudunk meg, hogy „regis Ungarie filia, soror Bele qui nunc regnat, ex matre Gertruda, filia ducis Meranie”. Az 1254 után készült második redakció viszont fontosnak tartja hozzátenni, hogy Gertrúd „[filia ducis Meranie,] soror patriarche Aquileiensis Bertholdi”.³⁵ Tehát Bertold tekintélye, ismertsége halála után még nagyobb volt, mint előtte. Akár félre is lehetett érteni a megjelölést, és azt hinni, Bertold Erzsébetnek nem nagybátyjaként, hanem testvéreként szerepel, ugyanúgy, ahogy megtudtuk, az éppen uralkodó Béla király húgáról van szó. Ez már elegendő lehetett ahhoz, hogy a mű olvasói tévesen magyar királyfinak gondolják az aquileiai pátriárkát.

Az irodalmi források kontaminációja, különböző, azonos kontextusba állított szövegek egymásra hatása tulajdonképpen jóval valószínűbb magyarázata az exemplum létrejöttének, mint bármiféle valós történelmi vonatkozás. Ha a fentiekben vázolt módon alakult ki az elemek összekapcsolása, akkor egy *terminus post quem*et is rögzíteni tudunk, és a Szűzzel eljegyzést kötő magyar királyfi exemplumát 1237 utánra kell datálnunk. Ezen felül az is valószínű, hogy ha valóban Bertold a magyar királyfi előképe, akkor csak a halála, 1251 után készülhetett az exemplum, de még a 13. század vége előtt, hogy aztán széles körű ismertségre tegyen szert a *Sermo de conceptione* és a *Legenda*

³⁵ A kritikai szöveg pontosan így szól: „Elisabeth illustris, regis Ungarie filia, soror Bele qui nunc regnat, ex matre Gertruda, filia ducis Meranie, soror patriarche Aquileiensis Bertholdi, in puellaribus annis Ludowico langravio Turingie desponsatur”. BARTOLOMEO DA TRENTO, *Liber epilogorum in gesta Sanctorum*, ed. Emore PAOLI, Sismel-Edizioni del Galluzzo, 2001, 344. Hálásan köszönöm az értékes kiegészítést Gecser Ottónak.

aureának köszönhetően. Vagy, ha pusztán annyit fogadunk el, hogy a magyar királyi család és az aquileiai pátriárka ugyanolyan fiktív hitelesítő elemek a történetben, mint a francia Károly király, akkor annyit valószínűsíthetünk, hogy 1218, tehát Bertold pátriárkává választása után készülhetett a *Sermo de conceptione*, vagy, ha volt, a csodatörténet önálló változata.

Függelék

Mint láttuk, az exemplum széles körben elterjedt volt a középkor vallásos irodalmában. De nem csupán a legközismertebb gyűjteményekbe került be, kevésbé ismert szövegekben is megtaláljuk. Az appendixben egy eleddig kiadatlan, 14. századi francia verses feldolgozását szeretném röviden bemutatni és közölni.

Szerzője, Jean Petit nem elsősorban irodalmi művei miatt ismert. Az 1360 táján született klerikus a Martel de Basquerville család, majd a burgundi hercegek szolgálatában állt. A párizsi egyetemen tanult és szerzett teológiai doktorátust. Több vitairat fűződik a nevéhez az egyházszakadás, illetve a franciaországi belső hatalmi harcok ügyében, ezeket jórészt az egyetem szóvivőjeként írta. Elsőként elevenítette fel a középkorban a zsarnokölés elméletét és hirdette jogosságát. Az orléans-i herceg 1407-ben történt meggyilkolása után, amit Félelemnélküli János burgundi herceg rendelt el, ennek szellemében védte kenyéradóját a királyi törvényszék előtt (*Justification de Jean sans Peur*).

A minket érdeklő műve, a *Disputaison des pastourelles* (*Pásztorlányok vitája*)³⁶ jóval korábbi. Az egyetlen fennmaradt kézirat (Párizs BNF, fr. 12470, fol. 5v–31r) tanúsága szerint 1388-ban készült, „amikor a párizsi diákok kivonultak a városból, a közöttük nagy pusztítást végző járvány miatt”.³⁷ A párizsi egyetem támogatásával készült allegorikus költemény tulajdonképp vitairat, mely Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának dogmája mellett érvel. A mű az egyetem álláspontját képviseli. Fronesis ítélőszéke előtt allegorikus alakok, először kilenc vénasszony, utánuk a velük szemben érvelő kilenc fiatal szűz pásztorlány különféle teológiai érvekkel kardoskodnak a maguk igaza mellett. Az előbbieket tagadják a Szeplőtelen Fogantatást, az utóbbiak számos érveléssel és tekintéllyel érvelnek mellette. A nyolcadik pásztorlányka a Hit allegorikus alakja, és ő az, aki a Pseudo-Anzelm leveléből származó csodákkal támasztja alá a teológiai doktrína hitelét. Ezek között meséli el a magyar király fivérének csodatörténetét.

Tudomásom szerint a szövegnek egyetlen kritikai igényű vizsgálata készült, egy nem publikált olasz disszertáció.³⁸ Minthogy ehhez nem értem hozzá, az exemplumnak a

³⁶ A mű incipitje: L'autre nuit une advision...

³⁷ A művet lezáró explicit tanúsága szerint „Explicit la disputation des pastourelles que fist maistre Jehan petit l'an mil ccc iiiii xx et huit, au temps que les escoliers de paris s'en alerent hors de paris pour la mortalité qui lors fist grant dommage en ychelle annee...”

³⁸ Manuela PAVESI, *Jean Petit (1360 ca.–1411), 'Complainte de l'Eglise' e 'Disputaison des Pastourelles'*. Edizione critica (ms. Paris, B.N. fr. 12470). A disszertációt 1991-ben védte meg Pavesi a torinói egyetemen, és

kézirat alapján készült átírását és sorokra tördelt, pontosságra törekvő prózafordítását közlöm.³⁹ A mű nyolc szótagú sorokban írt négy soros strófaból áll, *abab* rimeléssel. A versszakhatárt apró vonás jelzi a sorok elején a kéziratban. A szöveg szinte mindenben követi a *Sermo de conceptione* elbeszélését, és a feltehetően a szerzőtől származó lapszé-
li latin nyelvű glosszák hivatkoznak is a Szent Anzelmnek tulajdonított szövegre.⁴⁰

Az átírás:⁴¹

[L']⁴² autre miracle trop piteux⁴³
fut du frere au roy de hongrie.
Bel et plaisant et deliteux
A racompter, je n'en doubt mie.
5 Tres devolt jeune chevalier estoit
Et mettoit trestoute sa peine
A dieu servir ; tousjours disoit
Ses heures de la doulce royne
Au moustier devant son ymaige,
10 Ains qu'il vouldist mangier ne boire,
Et d'estre virge avoit courage
Voulenté tousjours et memoire.
Ses amis tant le conseillerent⁴⁴
Que son propos fut varié.
15 Une pucelle lui baillerent,
Noble dame, et l'ont marié.
Le jour qu'ilz furent espousés
Disner devoient apres la messe.
En pensant il s'est⁴⁵ advisés
20 De ses matines que delesse.
Lui vien⁴⁶ de grant devocion,
Laisse tout et fuit a l'eglise,

G. M. ROCCATI számolt be róla: *Nuovi dati su alcuni testi francesi del basso Medioevo*, Studi francesi, 39(1995), 493–495.

³⁹ Az írás gondos, a kódex elég jó állapotban van, és a szöveget javította korrektor. A kevés problémás szöveg hely között a szöveg értelmezését zavaró nem akad. Jean Petit több művét is tartalmazza a kódex, ezeket több latin és francia nyelvű lapszéli glossza kíséri. A szereplők megszólalásait lettrinák jelzik.

⁴⁰ A fol. 21-en, a magyar királyfi csodájánál így: „idem anselmus in eadem epistolam conceptionis”.

⁴¹ Belső fejezetcím a művön belül: *Un autre miracle du frere au roy de hongrie*, fol. 21r. A rövidítéseket feloldottam.

⁴² A lettrinának üresen hagyott hely.

⁴³ Fol. 21r.

⁴⁴ Fol. 21v.

⁴⁵ je sest

⁴⁶ lui men?

- Et de parfaicte entencion
Commence a dire son servise⁴⁷
[La vierge requist et aoura
Et ceste anthienne prinst a dire
pulcra es et decora
tant que mil ne scaroit descrire]
- 25 Devant le precieux ymaige
De la doulce virge pucelle.
El⁴⁸ lui respont : « Tu n'es pas saige
Puis que tu dis que tant suis belle
Pour un autre moy delaissier
- 30 Qui n'est pas si belle comme moy
Ne sy riche,⁴⁹ trop abessier
Te veuls dont je suis en esmoy. »
Le chevalier respont a sa querelle
« Pour dieu madame trop suis nice
- 35 Jamais dame ne damoiselle
Ne compeigneray tant soit riche
Car bien scay que vostre bonté
Et vostre beauté souveraine
Ont tout le monde sourmonté
- 40 De tous biens estes la fontaine. »
« Se voulez estre mon ami
Et festez ma conception
En paradis avecques my
Vous feray vostre mansion
- 45 Et si y serez couronné
Et verrez le doulx finir de vie
Il est bien de bonne heure né
Qui en tel lieu puet veoir s'amie »
La mere dieu s'esvanouy,
- 50 Et devant lui monta es cieulx,
Et ses amis orent ennuy,⁵⁰
Et tous ceulz qui estoient cieulx,
Qui pour disner⁵¹ a la feste
Comment il est acoustumé.

⁴⁷ A következő versszak lapszéli betoldás, egy kereszt jelöli a helyet, ahová az írnok elfelejtette beírni a strófát, fol. 21v.

⁴⁸ Elízió, *el* az *elle* névmás helyén.

⁴⁹ si ...rche

⁵⁰ Fol. 22r.

⁵¹ Valószínűleg a scriptor eltévesztett valamit, talán „Qui ont disné” lehetett a modellben.

- 55 Mais le clerc devolt point ne feste,
De l'amour dieu est alumé.
Au moustier le sont venu querre,
Il leur a dit la vision
Ilz lui commencerent a requerre
- 60 Qu'il en vienge en sa mansion.
Le chevalier respont : « – Rien n'en feray
Mais pour mieulz servir nostre dame
En aultre pais m'en iray
Et moine seray par mon ame. »
- 65 La virge ne l'oublia mie
Qui bien pourroit tous ses amis.⁵²
Il fut de si tres bonne vie
En celle abbaye ou il est mis,
Tant est la chose bien alée
- 70 Par la sainte grace divine,
Qu'a patriarche d'aquillée
Fut esleu comme le plus digne.
Tousjours en grant devocion
Servi la virge en mainte guise,
- 75 Et sa sainte conception
Fist festiver en mainte eglise.
Le juge dist : « – Bien doit souffire
De ces iii. miracle sans doubte.
Moult piteulx sont a oir dire
- 80 Et moult beaux qui bien les escoute. »
Et foy respont : « – Je cesseray
Mais qu'aie fait conclusion :
C'est c'om doit fester sans delay,
Huy la sainte conception.
- 85 Car Jhesucrist les a fait faire,
Qui ne puet estre faulx tesmoing,
Dont tout chrestien les doit croire
Sans en faire doubte ne soing,
Et de trestoute sa puissance
- 90 Fester ceste conception,⁵³
Qui commencement sans doubtance
Fut de nostre redemption. »

⁵² A *pourroit* (képes lenne) igealak meglepő, feltehetően szövegromlás eredménye, valószínűleg *pourvoit* (ellátja, gondoskodik róla), esetleg *gardoit* (vigyázott rá) vagy *amoit* (szerette) lehetett az eredetiben; ennek megfelelően fordítottam.

⁵³ Fol. 22v.

A fordítás:

A másik kegyeletteljes csoda
a magyar király testvérével esett meg.
Szép, tetszetős, és kellemes
elmesélni is, kétség kívül.
Nagyon buzgó fiatal lovag volt,
és minden igyekezetével
Istent szolgálta. Mindig elmondta
Miasszonyunk imáit
a kolostorban, az oltára előtt.
Nem akart sem inni, sem enni,
és hogy szűz maradjon, volt bátorsága,
akarata és fegyelme mindig.
A barátai addig kérlelték,
míg megváltoztatta a döntését.
Egy szűzet szereztek számára,
nemes hölgyet, és összeházasították őket.
Aznapi, amikor összeházasodtak,
a mise után ebédelniük kellett.
Az ifjúnak elgondolkodva eszébe jutott
reggeli imája, amit elhanyagolt.
Nagy ájzatosság lepte el,
és mindent hátrahagyva a templomba menekült,
és teljes odaadással elkezdett imádkozni
a kegyelmes Szűz
csodálatos képmása előtt.
A Szűz így felelt neki: „Nem vagy okos.
Hisz azt mondd, szép vagyok,
mégis el akarsz hagyni egy másikért,
aki nem olyan szép, mint én,
sem olyan gazdag. Túlságosan le akarsz
alacsonyodni, ami igazán megdöbben.”
A lovag így felelt a számonkérésre:
„Istenre, Hölgyem, milyen ostoba vagyok!
Sohasem szegődöm sem asszony,
sem kisasszony szolgálatába, lehet bármilyen gazdag.
Hisz jól tudom, hogy az Ön jósága
és fenséges szépsége mindenkiét felülmúlja,
Ön minden jó forrása.”

„Ha az én kedvesem akar lenni,⁵⁴
és megüli a fogantatásom ünnepét,
a paradicsomban velem
fog lakni,
és ott koronát fog viselni,
és az élete boldog véget ér.
Jó csillagzat alatt született,
aki ilyen helyen láthatja a kedvesét.”

Az Istenanya eltűnt, és
a szeme előtt ment föl az égbe.
Nagy gondja támadt barátainak
és mindazoknak, akik vakok voltak [erre a látomásra],
és akik ott vacsoráztak az ünnepen,
ahogy az szokás.
Mert az ájtatos pap [a király fia, a későbbi klerikus] nem ünnepel,
Isten szerelme fűti.
A kolostorba jöttek érte,
ő pedig elmesélte nekik a látomását.
Arra kezdték kérlelni,
hogy jöjjön haza.
A lovag azt válaszolta: „Eszembe sincs,
hanem, hogy jobban tudjam szolgálni Miasszonyunkat,
egy másik országba megyek,
és szerzetes leszek a lelkem üdvéért.”
A Szűz nem felejtette el,
mert ügyelt mindenkire, aki kedves volt neki (?).⁵⁵
Olyan szent életet élt
az apátságban, ahová elvonult,
olyan jól ment a sora,
az isteni kegyelem által,
hogy aquileiai pátriárkának
választották, mint arra legméltóbbat.
Mindig nagy ájtatosan szolgálta
a Szűzet, minden dologban,
és a Szeplőtlen Fogantatást
megünnepeeltette sok templomban.
A bíró így szólt: „Elég kell legyen
ez a három kétségeken felül álló csoda,
Nagyon megható hallani őket,

⁵⁴ A középkori francia szövegekben tegezés és magázás keveredése teljesen természetes jelenség. A vallásos és az udvari regiszterben egyaránt. Az *ami* ’barát’-ot és ’kedves’-t egyaránt jelent.

⁵⁵ Ti. az „összes kedvesére”.

és nagy javára vannak annak, aki hallgatja őket.”
És a Hit így felelt: „Abbahagyom,
de az legyen a tanulság,
hogy késlekedés nélkül meg kell ünnepelni,
még ma, a Szent Fogantatást.
Hisz Jézus Krisztus szerzette ezeket [a történeteket],
aki nem lehet hamis tanú,
és őmiatta minden kereszténynek hinni kell bennük,
kétely és aggodalom nélkül,
és minden erejéből
ünnepelnie ezt a Fogantatást,
mely kétségtelen kezdete
volt a Megváltásunknak.”

Mint látható, a magyar király testvérének ájtatossága és látomása az egyik fő érv a Szeplőtelen Fogantatás dogmája mellett. Ő vállalta a szüzességet, és szerelmének Máriát választotta minden földi szépség helyett. Ellentétben a többi verzióval itt nem remete, hanem szerzetes lesz, de buzgóságának itt is az aquileiai patriarchátus a jutalma. Elmarad a betegség motívuma is, és a szüzességét csupán az elhatározás és a lelkiező segít megőrizni, nem egy Máriának tett fogadalom. A szöveg jól tükrözi egy középkori exemplum változó árnyalatait, apró variációit a kontextusnak megfelelően, és újabb példája a legenda széleskörű ismertségének. És íme, Jean Petit műve a szerzőt illetően is ad egy ötletet, Jézusnak tulajdonítva a legendát, ami, bár meglehetősen merész elképzelés, feltehetően nem csak a műben allegorikus alakként szereplő Hit véleménye volt a középkorban.